

6-7-8

СВЕТ РЕЧИ

*СРЕДЊОШКОЛСКИ ЧАСОПИС
ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ*

Београд, 1998.

Кад придев постане именица

Др Ејон Фекеше

Већ је из основношколских граматика познато да наш језик има десет врста речи – именице, заменице, придеве, глаголе итд. Свака од тих категорија речи има своје тзв. граматичке одлике, такве као што су систем деklinације, тип конјугације, граматички или природни род, могућност разбројавања по линији јединка – мноштво, карактеристичан морфолошки облик и др. Тако је, рецимо, у сфери промене за именице карактеристична једна врста деklinације (тзв. именичка промена), а за придеве друга врста (тзв. придевска промена). Иако се придев употребљен уз именицу слаже с овом и у роду, и у броју и у падежу, падежни наставци се међу њима разликују. С обзиром на тему коју обрађујемо, подсетићемо, примера ради, да именице женског рода у дативу и локативу једнине имају падежни наставак *-и* (нпр. ‘говорим о *жен-и*’), док придеви у истој позицији имају наставак *-ој* (нпр. ‘говорим о *леј-ој* жени’).

На ову, свакако познату ствар указујемо с одређеном побудом. Наиме, у језику је позната појава да речи осим свог основног изворног значења и функције понекад поприме и другачију улогу. Једна од њих је и могућност промене семантичко-граматичке сфере речи и способност ‘пресељавања’ једне категорије речи у другу. Пример такве флукуације је могућност именице да преузме улогу придева, а придева да функционише као именица. Лингвистичка условљеност за ову појаву лежи у промени основне функције речи; уместо да, рецимо, придев као типична одредбена реч укаже на својство именице уз коју стоји, у стању је да у неким приликама функционише самостално, тј. без именице као управног члана

¹ Данас такав ‘неупрошћен’ случај имамо у имени *Рејублика Срјска*, где одредба *Срјска* има јасно придевско-детерминативно значење, а сам придев неосамостаљену употребу; ипак, у најновије време већ се понекад чује уместо *Рејублика Срјска* само – *Срјска*, дакле у именичкој функцији, што, у начелу, аналогно одговара стандардној језичкој ситуацији у другим таквим случајевима, мада за потпуну уходаност именичке употребе облика *Срјска* по свој прилици тек треба стаћи навику.

² Могуће је, међутим, од именице *млада* понекад чути или у литератури наћи забележене и именичке падежне облике (нпр. ‘Купи све што једној *млади* за венчање треба’), али се овакви облици данас могу сматрати неубичајним или покрајинским.

³ *Тојоним* = властито име каквог географског појма.

синтагме. То је, дакако, могуће у оним случајевима када се именица, као члан одредбене синтагме, и без изричитог помињања подразумева или се може претпоставити, а то је могуће када је по среди стандардни или познат (препознатљив) лексичко-синтагматски спој придева и именице. Сасвим је, на пример, очевидно да су лексеме типа *Турска*, *Енјеска*, *Грчка*, *Чешка* и сл., с једне стране, граматички придеви (с обзиром на завршетке *-ска*, *-чка*, *-шка*) и то – изведени од именица (*Турчин*, *Енјез*, *Грк*, *Хрвајћ* и сл.), али су, с друге стране, по значењу – именице, одн. властита имена ових држава. Јасно је такође да је до осамостаљивања придева – дакле до тога да је несамостална реч (придев) постала самостална реч (с функцијом именице) – дошло пуким изостављањем одговарајућег супстантива (*држава*, *краљевина* и сл.) из придевско-именичке синтагме (типа *Турска царевина*, *Енјеска краљевина*, *Грчка држава*, *Хрвајћска земља* и сл.), услед чега је придев, оставши без именице, поред детерминације преузео на себе функцију именичке одредбе.¹

Аналогно наведеним примерима, у језику налазимо и друге лексичке форме, такве које се одликују: (а) завршним формантима својственим за придеве (форме са завршецима *-ски*, *-чки*, *-шки*, *-ов*, *-ев* и др.), а (б) представљају праве, неизведене граматичке именице (као: *ју-ска*, *ма-чка*, *ју-шка* и др.).

С обзиром, међутим, на чињеницу да, као што смо поменили, придеви и именице немају једнаку промену по падежима, у језичкој комуникацији и пракси неретко искрсава питање — које су падежне форме регуларне за такве „хибридне” лексеме, тј. међају ли се оне по именичкој или по придевској промени. Кад кажемо – по именичкој односно придевској промени,

не мислимо, дакако, на праве именице чији је завршни гласовни склоп идентичан суфиксалним наставцима придева (такве као што су: *ју-ска*, *ма-чка*, *ју-шка* и др.), а које се, нормално, међају по именичкој промени, већ на оне чије је порекло придевско (с обзиром на завршни сегмент речи) или се као такво, можда, осећа). Дакле, питање које нас занима јесте – да ли једнак завршни сегмент двеју функционално различитих врста речи има каквог утицаја на њихову промену по падежима.

Одмах можемо рећи да у том погледу језичка ситуација не показује стандардну уједначеност.

Ако узмемо заједничке именичке лексеме које су, у ствари, придеви (поименичени), такве као што су: *стјара*, *драја*, *мила*, *млада* и сл. (*стјара* = стара жена; *драја* = драга особа, драгана; *мила* = мила особа, милена; *млада* = невеста), језичка ситуација показује да се лексеме (именице) овога типа и даље на терену деklinације понашају неизмењено, тј. задржавају придевску промену: *млада*, *млад-ој* (као: *леја*, *лејој*), а не именичку (не међају се по систему *млада*, *млади*, тј. не међају се попут именица типа – *жена* – *жен-и*)².

С друге стране, кад овакве именице постану властита, лична имена, таква као што су *Мила*, *Слађана*, *Драја*, *Леја* и сл., облици именичке промене су устаљени (исп. ‘дао сам то *Мили/Слађани/Драји/Леји*, а не – *Млагој*, *Слађаној* итд.).

Друго, међутим, запажамо у топонимима³ придевског (поимениченог) порекла, типа: *Турска*, *Француска* и сл.; они се, стандардно, међају искључиво по придевској промени: у дативу/локативу једнине имају придевско *-ој* (у *Турск-ој/Француск-ој* итд.), а не именичко *-и* (у **Турск-и/Француск-и*), што

значи да се у језичкој (под)свести добро осећа њихово придевско порекло. Ово, отуда, на дати начин и утиче на њихов граматички третман у језичком систему.

У кругу ономастичких јединица⁴ има, међутим, и таквих случајева који у језичкој пракси понекад представљају извештан проблем. То су, рецимо, имена типа *Ра-шка*, *Бе-шка*, *Ба-шка*, *Ба-чка*, *Е-чка* и др., дакле имена чија се образовања завршавају на *-чка*, *-шка* (облик граматичког женског рода), што је, гласовно идентично са завршецима у: *Норве-шка*, *Че-шка*, *Нема-чка* и сл.), што је опет, гласовно једнако и са завршецима неких апелатива⁵, као: *ма-чка*, *џа-чка*, *која-чка*, *кру-шка*, *пре-шка*, *беле-шка* и др.⁶

Сходно до сада реченом, а имајући у виду језичку праксу, поставља се почесто питање око недоумице — како имена типа *Рашка*, *Бачка* и сл. мењати по падежима, да ли као придеве (ако се полази од тога да она то по пореклу јесу) или као именице (што граматички узев (можда) нису, али по значењу свакако — јесу). Да ли би према томе ваљало рећи ‘био сам у *Рашкој/Бачкој/Бешкој/Ечкој*’ (попут: ‘био сам у *Норвешкој/Корушкој/Чешкој/Словачкој/Немачкој/Енглеској*’ и сл.) или, пак, ‘био сам у *Рашки/Бачки/Башки/Бешки/Ечки*’ (попут именица на *-шка*, *-чка* типа пушка, тачка: *џушки*, *џачки* и сл.).⁷

Уопштено узев, у оваквим случајевима важи генерално правило да се облици овога типа стандардизују на основу актуелне ситуације на терену, наиме, као регуларни облици номинатива и зависних падежа прихватају се они који се употребљавају у већине становника места или краја о чијем имену се ради, мада то није увек и апсолутно правило.

Прегледом стања ствари, а и на основу властитог језичког искуства и осећања, може се закључити да се наведени при-

⁴ *Ономастичка јединица* = властито име каквог појма; *ономастичка* = грана лингвистике која проучава етимологију, значење и др. особине властитих имена, као — имена и презимена људи (антропонимија), имена места (топонимија), имена вода (хидронимија), имена брда, гора, планина (оронимија) итд.

⁵ *апелатив* = заједничка именица, општи назив каквог појма.

⁶ Ређа су образовања топонима с (квази)придевским завршецима на *-ско*, *-чко*, као *Тојуско*, *Брчко* и сл. (облик граматичког средњег рода), што је гласовно блиско апелативним именицама, као: *фија-ско*, *жен-ско*, одн. *џа-чко*, *де-чко* и сл., али се у начелу проблем своди на исто као код посматраних лексема женског рода на *-а*.

⁷ Исто питање се односи и на имена средњег граматичког рода типа *Тојуско*, *Брчко* и сл.: да ли је, наиме, стандардно: ‘био сам у *Брчком/Тојуском* (придевска промена) или — ‘био сам у *Брчку/Тојуску* (именичка промена).

⁸ *Ономастичкон* = скуп властитих имена, ономастичке лексеме.

⁹ У таквим случајевима лексема би се механички

мери топонимских назива ипак не понашају једнако у погледу својих деклинацијских решења, док се у неким случајевима може јавити недоумица о томе којем деклинационом типу припадају, односно како се, у ствари, с обзиром на гласовно-творбену структуру мењају по падежима. Уопштено се може казати да одговор на такво питање начелно зависи од тога (1) да ли се име о којем се ради осећа у језичкој (под)свести као придев (поименичен, тј. излучен из одговарајуће спреге с именицом) и (2) од тога како становништво датог локалитета такву именицу мења по падежима, те (3) одговарају ли могуће опције стандардном језичком систему или не.

Невоља је, међутим, у томе што се у вези са прва два критеријума не могу увек лако дефинисати сигурни подаци.

Што се првог питања, наиме, тиче, тј. питања шта се у сваком појединачном случају осећа као придевска реч, а шта као (права, изворна) именица, језичка пракса указује на два контроверзна случаја: 1. (а) прелазећи у категорију именице, придевски облик или не мења своју придевску парадигму (и надаље се мења као придев) или (б) осећајући се именицом — подвргава се промени именичке деклинације (мења се попут именице); 2. с друге стране, ономастикон⁸ с квазипридевским завршетком (типа *Ечка*, *Бешка* и сл.) може, по аналогiji с поимениченим придевима (типа *Словачка*, *Чешка* и сл.) у падежној парадигми попримити облике придевске деклинације. Типични случајеви у том погледу су, с једне стране, имена типа *Рашка*, а с друге, *Ечка*, *Бачка*, *Бешка* и сл. У оба ова случаја оцртава се или ослабела веза именице с њеним придевским пореклом (у имена типа *Рашка*) или се таква веза, са савременог становишта, једва може или уопште не може идентификовати (у имена типа *Бачка*, *Ечка*, *Бешка*, *Брчко* и сл.).⁹

С обзиром, међутим, на све ово, у језичкој пракси се и јављају недоумице у погледу регуларности њихове падежне промене. Илустративан је, рецимо, пример именице *Рашка*; налазимо је у двојакој номиналној употреби: у синтагмама типа *Рашка област* и самостално, као — *Рашка* кад означава име урбаног локалитета. И док у првом случају *Рашка* функционише искључиво као детерминативна, придевска реч, а самим тим у падежној промени има искључиво придевску промену (у *Рашкој области*), у другом случају функционише искључиво као именица. У овом другом случају настаје питање: осећа ли се њено придевско порекло или не. Ако се осећа, мењаће се као у првом случају (у *Рашкој*), а ако не, мењаће се као именица (у *Рашки*). Неки подаци с терена говоре у прилог ове диференцијације, што би значило да у називу урбане средине као стандардна форма падежних облика функционише именичка деклинација (мења се по типу именице *жена*), а не придевска (не мења се по типу придева *леја*).¹⁰

С друге стране, имена као *Ечка*, *Бачка*, *Бешка*, *Брчко* ма-

могла разлучити на: *Е+чка*, *Ба+чка* и сл., где би се само уз помоћ етимолошких истраживања, али не и стандардног језичког осећања могла испитати евентуална именичко-семантичка вредност форманата типа *Е-*, *Ба-*, *Бе-*, *Бр-* и сл. у њима од којих би били изведени (придевски) облици завршецима *-чка*, *-шка* и др.

¹⁰ Нови Правопис Матице српске у речничком делу, под одредницом *Рашка* наводи: „*Рашка*, дат. -ој; *Сџара Рашка*” што сугерише да је такав облик деклинације (придевски) оправдан кад је реч о ‘области’ и сл. (‘у *Рашкој области*’, ‘у *Старој Рашкој*’), што би се могло разумети тако да у другим приликама није, јер би иначе био обавезан и кад обележава име локалитета или истоимену реку (исп. ‘говоримо о (реци) *Рашкој*’ и ‘говоримо о (реци) *Рашки*’).

хом се понашају неједнако. Обичније је у језичкој пракси очекивати – у *Ечки*, али у *Бачкој* (мада се у дијалекатском ареалу чује и: у *Бачки*/у *Ечкој*, што, међутим, ипак измиче регуларном опредељењу, док се за име *Бешка* као обичнији исказује облик у *Бешки*.¹¹

Не улазећи даље у разматрање и других примера, мислимо да се већ и из овога може извести извештај закључак. Колебање између једне и друге деклинационе форме у придева поменичених осамостаљивањем проистиче из (1) језичког осећања (непо)везаности дате форме за придевску категорију речи и (2) из језичког феномена тзв. аналогичности (иначе снажне силе у језику) по којој се једни облици речи наслањају на формалну подударност са другима на основу истог или сличног гласовног склопа, посебно у завршном сегменту, од чега најчешће и зависе деклинационо-граматичка својства система.

Другим речима, језичка пракса показује да су деклинациона колебања у речи ове врсте стандардно могућа и да чврста правила у погледу језичке правилности није увек лако, а ни увек могуће егзактно одредити. Очеvidно, сукоб форме и значења није без одређених последица које се у неким случајевима једноставно не могу једнострано разрешити¹², што је, уосталом, неретка појава у језичкој стварности.

¹¹ За *Брчко*, само – у *Брчком* (никако у *Брчку*), али од *Тојуско* само – у *Тојуском*.

¹² Сличан проблем двојак деклинационе форме имамо и код презимена с придевском номиналном формом, типа *Веселинов*, *Шојоворов*, *Миљанов* и сл., да како, у инструменталу јединине, где су могућа двојак решења: ‘с *Веселинов-им*’ (придевска форма) и ‘с *Веселинов-ом*’ (именичка форма).

САМО ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА (-ој)	ОБЕ ПРОМЕНЕ (КОЛЕБАЊЕ (-ој/-и))	САМО ИМЕНИЧКА ПРОМЕНА (-и)
Опште именице, типа: <i>леја, млада, драја, мила, сјајра</i> . Имена држава, типа: <i>Турска, Хрватска, Француска, Енглеска, Грчка, Норвешка</i> . Имена локалитета, типа: <i>Бачка, Рашка (Сјајра / обласи / земља)</i> .	Имена локалитета, као: <i>Бешка, Ечка, (Бачка, Башка)</i> .	Властите именице, типа: <i>Мила, Слађана, Драја, Леја</i> . Локалитети: <i>Рашка, Башка (Бачка)</i> .

Вештина писања

Парадигма (IV) Ревизија текста II део

Чак Гилфорг

Увод

У претходном броју *Светла речи* објаснили смо на који начин се селекцијом, позиционирањем и понављањем реченица усредсређује пажња читалаца на битни део поруке у тексту и показали смо на који начин се у реченицама и параграфима постиже емфаза односно на који начин се реченице и параграфи сажимају.

Ревизија може да послужи и за то да се у тексту произведу различити ефекти, и то ако се у реченици употреби:

- другачији редослед конституената
- безлична конструкција уместо конструкције с личним глаголским обликом; пасивна конструкција уместо активне
- балансирана структура
- периодична структура уместо кумулативне, и обратно
- односна реченица уместо друге од две узастопне реченице са истим именичким појмом
- глаголска јединица са глаголом у облику глаголског прилога уместо прилошке зависне реченице, и обратно.

? Који ефекти се постижу на овај начин?

→ Прочитајте у овом наставку *Парадигме!*

Промена редоследа реченичних конституената

За разлику од француског и енглеског језика, који имају везани ред речи, тј. субјекат, предикат и објекат јављају се само у једном распореду,¹ српски спада у језике који немају утврђени распоред, тј. субјекат, предикат и објекат слободно се распоређују. Писац може да искористи такву слободу приликом ревизије, и то тако да, међајући конституентима место и водећи рачуна о реченичном акценту и интонацији, дође до оног распореда који највише одговара информацији коју жели да пружи. Да би на крају проверио да ли је пружио прецизну информацију, треба да направи одговарајуће питање за реченицу.

У табели бр. 1 показано је на примеру реченице *Ана је њослала писмо*, како распоред реченичних конституената варира у зависности од тога да ли се пружа информација о субјекту, предикату или правом објекту.

Ако слободу у распоређивању реченичних конституената будете користили често и несмотрено, произвешћете извештачен стил, а у читаочевим очима деловаћете бахато или у најбољем случају трапаво. Водите рачуна о томе да ма колико био слободан, распоред конституе-

¹ Од овога правила може бити одређених одступања.